

Kertész István és a Duna menti „különbéke” víziója

Kertész István a második világháborúból (is) vesztesen kikerülő Magyarország béke-előkészítő munkálatainak magas intellektusú és felkészültségű „szürke eminenciása” volt. Diplomata-köztisztviselő státuszában mindvégig őrzött – és munkáiból is dekódolható – polgári-demokrata meggyőződése közepette „pártsemleges” próbált hasznára lenni a háborús pusztításból kivergődő ország egymással is rivalizáló pártpolitikus kormányosainak. Tette ezt mindaddig, amíg pozíciójában és személyében egyaránt a nemkívánatosak körébe sorolta a sztálinista térfoglalás. Külügyminisztériumi szolgálatának politikai pikantériája leginkább abban összegezhető, hogy magáénak vallott „különbéke” víziója korántsem állt távol a korabeli kormánypártok „békekötésen túl megbékélést is szomszédainkkal” hajlamától, ám ezt a – regionális viszonylatban is – kibontakozóban lévő hidegháborús szembenállás sietett ellehetetleníteni. Így azután – sokakkal együtt – maga is a vasfüggöny túlsó oldalán keresett új hazát és új egzisztenciát. „Az emberélet útjának felétől” az Egyesült Államok egyik nagy munkabírásu, széleskörű respektusra szert tevő megbecsült nemzetközi szakértőjeként teltek évtizedei, öregkori visszavonulásáig.

A háborúból kiutat keresők bizalmasa

Kertész István – posztgraduális külföldi egyetemjárásokkal gyarapított tanulóévek után – 28 évesen, a világgazdasági válság tobzódása közepette lett a Horthy-kori magyar külügyminisztérium munkatársa.¹ Státuszának megnevezése egy évtizeden át elég kacifántos volt: „A trianoni szerződés által felajánlott nemzetközi vegyes döntőbíróóságok mellett működő kormány megbízottak hivatalába beosztott magyar királyi törvényszéki bíró.” Egyszerűbben fogalmazva, a Hágai Nemzetközi Döntőbíróáságnál a magyar kormányt képviselő bizottság titkáráként tevékenykedett. 1941-ig e besorolásban találjuk nevét a tiszti cím- és névtárban. 1935-ben a Rockefeller-alapítvány ösztöndíjával amerikai tanulmányútra indulhatott. Erről, valamint a hozzákapcsolt európai körútjáról maga

¹ Kertész István 1904. április 8-án született Putnokon. Az elemi iskolát még az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon kezdte, ám 1922-ben, amikor a rimaszombati gimnáziumban érettségizett, a város – a Felvidék részeként – már az első Csehszlovák Köztársasághoz csatoltatott. Utána a Pázmány Péter nevét éppen felvevő budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jog- és államtudományi karára iratkozott be, ahol 1926-ban szerzett diplomát. Doktorrá avatásával egyidejűleg lehetővé vált számára, hogy Párizsban gyarapítsa ismereteit. Az Institut des Hautes Études Internationales ösztöndíjasaként nemzetközi jogi és diplomáciatörténeti stúdiumokat folytatott, s 1928-ban ezekből a tárgyakból szerzett újabb oklevelet. A következő tanévet Hágában töltötte, ahol a Nemzetközi Bíróság akadémiai szemináriumainak hallgatója volt. Hazatérve joggyakornok lett a budapesti törvényszéken, majd 1931-ben letette az összevont bírói és ügyvédi szakvizsgát.

számolt be részletesen a *Magyar békeillúziók* című munkája első fejezetében.² Szűkebb szakmai kérdések mellett a nemzetközi politika aktuális fejleményeiben való elmélyültebb tájékozódás – az ezzel együtt járó személyes kapcsolatok építésével – a későbbi években meghatározóvá vált pályafutásában.

Az időbeli átfedésekből következtethető, hogy még külföldi tanulmányútja alatt fejezte be *Az állam nemzetközi felelőssége* című, 1938-ban megjelent munkáját,³ amely e tárgykörben a nemzetközi jog hazai irodalmában az első rendszeres monográfia volt. Ez a munka – háromnegyed évszázad távlatából olvasva is – messze meghaladja az egyetemi magántanári habilitáció megkövetelt színvonalát. Ugyancsak hazatérését követően lett rendszeres tanulmányírója a *Külügyi Szemlének*. 1943-ig egymás után publikált dolgozatainak többsége az Egyesült Államok, illetve az amerikai földrész világpolitikai szerepének új összefüggéseit taglalta.⁴

Az 1940-es évek legelején hivatali tevékenysége mellett bevonták a magyar külpolitika távlatos tervezésével foglalkozó – szervezetileg nem intézményesített – informális körbe. Feladata két, egymással összefüggő részre oszlott. Egyfelől olyan háttértanulmányok készítésében működött közre, amelyek Magyarországnak a háborúból való kimaradási esélyeit vették számba. Másfelől a környező kisállamokkal történő – a békés és legalább részleges revíziót magában foglaló – diplomáciai, államközi kiegyezés lehetőségeit próbálta meg kimunkálni. Ezek nem voltak szinkronban az aktuális külpolitikai praxissal, s az érintett államokkal tervezett határrevíziós tárgyalások már az előkészítő szakaszban kudarcba fulladtak. Munkásságának ebből a korszakából figyelmet érdemel az 1941. évi *Külügyi Évkönyvben* publikált tanulmánya, *Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája*, amelyet a töle megszokott adat- és információbőség jellemez. A 20. századi amerikai külpolitikából különösen az antanthatalmak győzelméhez elengedhetetlen első világháborús szerepvállalást tárgyalja aprólékosan. Kertész – alig két évvel korábban véget ért tengerentúli tanulmányútjának tapasztalatait, forrásait is felhasználva – adatok özönével nyomatékosítja, hogy Washington közismertnek tartott külpolitikai izolacionizmusával mennyire nem vág egybe az amerikai gazdaság kiterjedt és nagy volumenű nemzetközi érdekeltsége. S miután számba veszi, hogy a semlegességi törvény egyre újabb módosításaival az Egyesült Államok miként adja fel a belpolitikai megfontolásokból továbbra is hirdetett elszigetelődését, a következő megállapításra jut: „Az USA jelenlegi magatartása is már igen közel áll a háborúba való nyílt beavatkozáshoz. Edwin Borchard

² KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História. 27–33.

³ KERTÉSZ István (1938): *Az állam nemzetközi felelőssége*. Budapest, Grill. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem nemzetközi jogi szemináriumának kiadványai I.)

⁴ KERTÉSZ István (1938): Pápai bulla a csehszlovák egyházmegyék jogi helyzetének rendezéséről. *Külügyi Szemle*, 15. évf. 1. sz. 19–30; Uő. (1939): A pánamerikai mozgalom újabb fejleményei. *Külügyi Szemle*, 16. évf. 1. sz. 61–68; Uő. (1940): Reformok az Amerikai Egyesült Államok külügyi szervezetében. *Külügyi Szemle*, 17. évf. 1. sz. 42–49; Uő. (1940): Japán és az Amerikai Egyesült Államok. *Külügyi Szemle*, 17. évf. 4. sz. 306–315; Uő. (1941): Az amerikai fegyverkezés. *Külügyi Szemle*, 18. évf. 2. sz. 142–154; Uő. (1942): A Rio de Janeiro-i konferencia. *Külügyi Szemle*, 19. évf. 2. sz. 122–131; Uő. (1943): Brazília hadba lépése és a latin-amerikai államok. *Külügyi Szemle*, 20. évf. 1. sz. 32–38; Uő. (1943): A dunavölgyi együttműködés. II. Magyar tervek és állásfoglalások. *Külügyi Szemle*, 20. évf. 6. sz. 6. 488–494.

szerint jelenlegi helyzete a »limited war«, a korlátolt háború állapotának tekinthető. Ilyen körülmények között a további fejlemények attól is függnének, hogy a Berlin–Róma–Tokió hatalmi csoport és szövetség államai milyen álláspontot foglalnak el, és milyen ellenrendszabályokat fognak foganatosítani a már egészen kézzelfogható, s nem lebecsülendő mértékben katonai és hadászati jelleget öltő angol–amerikai együttműködéssel szemben.” Az esélylatolgató formulázás nemcsak azért érdemel figyelmet, mert Kertész próféciaja – Japán néhány hónappal későbbi, Pearl Harbor elleni támadásával – beteljesedett, hanem azért, mert itt válik világossá az olvasónak, hogy a szerző – néhány oldalon át – miért is időzött olyan hosszasan annak bemutatásával, hogy negyedszázaddal korábban mit jelentett az akkori ellenfelek erőviszonyai szempontjából az Egyesült Államok hadba lépése az antant oldalán. Azok számára, akik esetleg nem tudták volna dekódolni a dolgozat üzenetét, az analízis utolsó mondatába beillesztette a rejtjelkulcsot is. „Az előttünk álló év eseményeitől függő nyitott kérdés, hogy az Egyesült Államok [...] mennyiben fog befolyjni az egyéb világrészekben megteremthető, s a réginel remélhetőleg egészségesebb, új világrend kialakításába.”⁵ A „korhadó öreg kontinens” számottevő részét már térdre kényszerítő, ereje teljében levő és vereséget még nem ismerő hitleri Harmadik Birodalom egyik szövetséges államának „hivatalos” külügyi évkönyvében, 1941 nyarán – történjen az akár a Szovjetunió megtámadása előtt, vagy után – magyar kormánytisztviselő ennél nyíltabban aligha fogalmazhatta meg azt, hogy Németország háborúnyerése több mint kétséges.⁶

Kertész 1942-ben a bukaresti magyar követség első titkáráként teljesített diplomáciai szolgálatot. Onnan visszatérve 1943-tól a Külügyminisztérium politikai osztálya keretében szervezett béke-előkészítő csoport munkatársa lett. Míg korábban Magyarországnak a háborúból való kimaradását elérni igyekvők közé tartozott, most abba a szűk csapatba került, amelyik – az el-alameini és a sztálingrádi fordulat után – Kállay Miklós miniszterelnök németellenes bizalmasaival az ország háborúból való kilépését próbálta előkészíteni. E próbálkozás részeként láttak hozzá – semleges országokban próbálkozva – a nyugati nagyhatalmakkal való titkos kapcsolatfelvételhez,⁷ s indították meg titokban a magyar béketervek kimunkálását. Kertész e munkálatokat úgy összegzi, hogy mivel „a Habsburg-birodalmat felváltó kisállamok rendszere megbukott, célkitűzéseinkben a Duna menti Európa együttműködésen alapuló demokratikus államrendszer szerepelt – lehetőleg unió vagy föderáció formájában”.⁸

⁵ KERTÉSZ István (1941): Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája. In DRUCKER György szerk.: *1941. évi Külügyi Évkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 161, 163.

⁶ Aki, akár még a háború előtt, ennél is nyíltabban latolgatta a Harmadik Birodalom háborúvesztésének esélyeit, arra, mint Lajos Ivánra – Berlin és Budapest közötti diplomáciai skandalum nyomán – egzisztenciális és fizikai meghurcoltatás várt. Lásd: LAJOS Iván (1939): *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda; MURÁNYI Gábor (2006): *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála*. Budapest, Noran. 2006.

⁷ JUHÁSZ Gyula (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth; SZEGEDY-MASZÁK Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanéz. Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. Budapest, Európa–História.

⁸ KERTÉSZ 1995, 132.

A magyar történelem elmúlt másfélszáz esztendejében többször visszatérő „értelmiségi álomszövegetés” – vetheti ellen az olvasó, s apprehendálása éppoly híven tükrözi a közvélemény kollektív emlékezetét, mint az utóbbi évtizedekben született szaktörténeti munkák többségének álláspontját. Miért érdemes mégis elidőzni ennél a kérdésnél? Azért, mert a háborús évek Magyarországon a régió békéjéről „álmot szövegető” külügyi hivatalnokok és politikusok szűk köre korántsem volt egyedül álláspontjával. Közismert, hogy a világháborúk keretezte időszakban Köztes-Európának is nevezett régióon Hitler és Sztálin 1939-ben két, egymást követő szerződésben megosztott. A külön-külön vagy közös erővel megszállt, bekebelezett államok emigrációba kényszerült kormányai közül 1941–42 fordulóján a lengyelek a csehekkel, a görögök a jugoszlávokkal írtak alá – a háború után megvalósíthatónak vélt – föderációs megállapodásokat. Az ekkor már Londonban működő emigráns kormányok szerződéseinek megszületésénél a brit külügyminisztérium bábáskodott. 1943-ban a Foreign Office a Balkán egészét átfogó föderatív állam tervezetén dolgozott. Ez éppúgy egybevágott Churchill politikai törekvéseivel, mint az északabbra fekvő dunai térség államai számára javasolt bajor–osztrák–magyar föderatív állam terve, amiről világháborús memoárjában is megemlékezett.⁹

Berlin háborús fegyvertársa lévén, a magyar kormányzat külpolitikai koncepciójaként nem látszott célszerűnek nyilvánosságra hozni az elgondolást. 1944 elején – a külügyminisztérium és a berni magyar követség támogatásával – mégis napvilágot látott Genfben Bajcsy-Zsilinszky Endrének egy, a föderalizált Erdélyről írt angol nyelvű brosúrája. Ugyanekkor és ugyancsak a berni magyar követ juttatja ki Barcza György közvetítésével Eckhardt Tiborhoz az Egyesült Államokba Bethlen Istvánnak a dunai föderáció tárgyában alig egy hónappal a német megszállás előtt készített emlékiratát. Bajcsy-Zsilinszky pedig 1944. március 19-i elfogatása után a Gestapo őrizetében vetette papírra a Magyarország föderalizálásáról szóló politikai vízióját.¹⁰ A kérdést érintő hazai történeti irodalomban

⁹ „Öfelsége kormánya mindig következetesen pártfogolta a kelet-európai konföderációk eszméjét. Nyilvánosan üdvözölte a lengyel–csehszlovák, illetve a görög–jugoszláv egység megteremtése céljából a lengyel és a csehszlovák kormány által 1940. november 11-én és 1942. január 23-án, illetve a görög és a jugoszláv kormány által 1942. január 15-én az erre vonatkozó lépésekről közzétett nyilatkozatokat. Öfelsége kormánya álláspontját híven tükrözi és összegzi a külügyminiszter 1942. szeptember 29-i leamingtoni nyilatkozata: »Örömmel mondhatom, hogy a kisebb államok szintén tudatában vannak az együttműködés szükségességének. Ezt tanúsítja a lengyel–csehszlovák és a görög–jugoszláv egyezmény; mindkettő az egység jegyében fogant, emellett emelt szót, és azt fejezi ki. Ami minket illet, továbbra is támogatni fogjuk az ilyen egyezményeket, és arra biztatjuk a kisebb államokat, hogy nagyobb, egymást ki nem rekesztő csoportosulásokba tömörüljenek. Ilyen módon a nagyhatalmakkal együttműködve nagyobb az esélyük arra, hogy szerepet játsszanak a béke megteremtésében.«” *Konföderációk Kelet-Európában*. A brit külügyminisztérium 1943. április 6-i elaborátuma. Public Record Office FO. 371/3440.; „Az volt a véleményem, hogy Poroszországot el kell szigetelni és meg kell nyírítani, Bajorország, Ausztria és Magyarország pedig nagy, békés és másokat nem fenyegető államszövetségben egyesülhetne.” Winston S. CHURCHILL (1989): *A második világháború*. Budapest, Európa. II. köt. 215. Lásd még: BÁN D. András (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Közép-Európáról, 1942–1943*. Budapest, Osiris.

¹⁰ Andrew BAJCSY-ZSILINSZKY (1944): *Transylvania. Past and Future*. Genf, Kundig. Magyarul: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre (1990): *Erdély. Múltja és jövője*. Ford. Göncz Árpád. Budapest, Tinódi; TILKOVSKY Lóránt (1986): *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. évi tanulmánya a kisebbségi kérdésről és Magyarország föderalizálásáról*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár (Baranyai Levéltári Füzetek, 74.). 647–671; URBÁN Károly – VIDA István (1991): Bethlen István: Emlékirat a dunai föderáció tárgyában. *Kritika*, 29. évf. 11. sz. 32–38.

Romsics Ignác az USA külügyminisztériumának anyagaiból tett közzé egy dokumentumkötetet, amely a dunai térség háború utáni újjárendezési terveiből nyújt gazdag válogatást. A State Department különböző osztályainak, testületeinek elaborátumai között domináns szerepet játszanak a Magyarországot és szomszédait föderációba integrálni javalló elképzelések.¹¹

1944 tavaszán, amikor Magyarországon a német megszállás miatt a fenti szellemben formálódó békekoncepció előmunkálatai megszakadtak, az „önfelszabadítás” perspektívájaként a jugoszlávok elevenítették fel és kezdték a külföldi sajtóban is propagálni azt a Balkán-föderációs elképzelést, amely már a háborúk közötti időszakban is foglalkoztatta a térség politikaformálóit.¹²

Vajon elégséges-e a fenti példák sora annak tanúsítására, hogy – az első világháborút követő békerendszer e térséget érintő rendezéseinek időközben több szempontból nyilvánvalóvá lett csödjé nyomán – Köztes-Európában a „két pogány” közé szorult térség (emigráns, ellenzéki) politikusai körében az integrációra hajló kiutkeresés több volt, mint kézlegyintéssel elintézhető értelmiségi álomszövögetés.¹³ Az más kérdés, hogy azok államformákhoz rendelése már e velleitáshoz megmaradó gondolatmenetekben is markánsan különbözött: Churchill és Bethlen ezeket az államszövetségeket monarchista keretek között képzelte el, az amerikai State Department futurológusai és Tito viszont különféle republikánus integrációban gondolkodtak.

A magyar békemunkálatok koordinátora

Ezen szál mentén folytatódott idővel Kertész István – mondjuk így – „békepartí” munkássága is, midőn módja nyílt, hogy a háború végével markáns – globális és regionális – fordulatot magával hozó béke-előkészítésnek is részese legyen. Ehhez persze túl kellett élnie az 1944. októberi nyilas hatalomátvételt követő letartóztatását, a Budapestért folyó harcok életveszélyes hónapjait, s egy nemkülönben veszélyes hazai kalandtúrát, hogy eljusson a Debrecenben szerveződő új magyar kormány székhelyére.¹⁴ Már 1945 nyarát mutatta a naptár – tudjuk meg egyik korabeli leveléből –, midőn az ideiglenes kormánnyal együtt a fővárosba visszatelepülve „júniusban kezdem újból megindítani

¹¹ ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, Typovent.

¹² Stephen CLISSOLD (1975): *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939–1973.* Oxford – London – New York, Oxford University Press; Hanns HARTL (1977): *Der „einige” und „unabhängige” Balkan. Zur Geschichte einer politischen Vision.* München, Oldenburg; CSÍKHELYI Lenke (1992): A kommunista Balkán-föderáció eszméje és a macedón kérdés. *Juss*, 5. évf. 1–2. sz. 277–281.

¹³ György GYARMATI (1999): Conceptual Changes of Central European Integration in Hungarian Political Thinking, 1920–1948. In Ignác ROMSICS – K. Béla KIRÁLY szerk.: *Geopolitics in the Danubian Region. Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998.* Budapest, CEU Press. 201–226; GYARMATI György (2016): A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozatai a magyar politikai gondolkodásban, 1920–1944. In Uő: *A Király-hágón innen és túl.* Kolozsvár, Komp-Press. 71–104.

¹⁴ A „frontátvonulás” hónapjairól szóló tudósítását saját sorsáról lásd: KERTÉSZ 1995, 50–62.

a béke-előkészítő munkát”.¹⁵ A tárgyszerű mondatban az újra megindítani formula utal arra, hogy Kertész itt nemcsak hozzákezdett valamihez, hanem egyfajta szakmai beneficiumként könyvelte el megbízatását, merthogy az számára nem előzmények nélküli volt.¹⁶

Noha Kertész maga is nehézkesnek és lassúnak ítélte a békecélok megfogalmazását, annak első – műfajtévesztő – változata meglehetősen gyorsan elkészült. Erre utal az ideiglenes nemzeti kormány 1945. augusztus 14-es dátummal ellátott emlékeztetője, amelyet a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszólítására vetettek papírra és juttattak el a győztes nagyhatalmak budapesti képviselőihez. Abból csak néhány passzust idézve is kiderül, hogy ez inkább a klasszikus diplomácia *captatio benevolentiae* nyelvezetét kölcsönző kiáltvány, semmint egy békeszerződés paragrafusait megfogalmazni segítő elaborátum: „A Duna mentén élő kis népek boldogulásának legelső előfeltétele, hogy az új rendezés alapján megvalósulhasson azoknak szoros gazdasági együttműködése. [...] E körülmények folytán a Délkelet-Európában élő népek boldogulása csak úgy helyezhető szilárd alapokra, ha ezek az egymás közötti kereskedelem folytatását és általában az egymással való gazdasági együttműködést intézményesen biztosítják.

Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai okokból kétségtelenül elavult államalakulat volt, de az is bebizonyosodott, hogy Passautól Pólaig és Predealig terjedő határai folytán, tisztán gazdasági szempontból jobban tudta biztosítani állampolgárai összességének boldogulását, mint a területén keletkezett új államok. Ezek egy túlzó sovinizmustól ösztökélve, egészségtelen autarchiára törekedtek, és egymástól elzárkózó gazdaságpolitikát folytattak, ami népeik jóléte szempontjából szerfölött hiányosnak bizonyult. [...]

A békeszerződésben tehát mindenekelőtt intézményesen kellene gondoskodni arról, hogy a természetes adottságok folytán egymást kiegészítő és egymásra utalt Duna melléki kis államok ne a gazdasági elzárkózás, hanem a legszorosabb gazdasági együttműködés politikáját folytassák. Egy szoros gazdasági együttműködés a politikai ellentéteket és súrlódásokat is jelentékenyen csökkentené, s egyben az egész világ gazdaságnak is hasznára volna, mert a dunai térség gazdasági fellendülése annak, mint fogyasztópiacnak a jelentőségét nagymértékben növelné.”¹⁷

¹⁵ Kertész István 1945. december 29-i levele Vladár Ervin genfi főkonzulnak. MNL OL XIX-J-1-a-152/res/Be/1945. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz 1.1.

¹⁶ S hogy nem joggalalanul, arról egy levéltári feljegyzés is tanúskodik: „Szegedy-Maszák Aladár 1943. június végén átvette a politikai osztály vezetését, és akkor a béke-előkészítési referatúrát átadta Kertész István törvényszéki bírónak. Kertész részben az itthon rendelkezésre álló adatok alapján, részben pedig külföldön igyekezett tájékozódást szerezni a szövetséges hatalmaknak és az emigráns kormányoknak a háborút követő tárgyalásokra vonatkozó előkészületeiről. Ilyen irányú előtanulmányai után mindenekelőtt egy adattárat szervezett meg, amely többek között az alábbi anyagot tartalmazta: a szövetséges hatalmak és az emigráns kormányok között létrejött összes szerződések és megállapodások; a háború utáni rendezésre vonatkozó béketervek.” Feljegyzés a béke-előkészítő munkálatok újbóli megindításáról. 1945. június 1. MNL OL XIX-J-1-a-1/res/Be/1945. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz 1.1.

¹⁷ Az ideiglenes magyar kormány jegyzéke a három szövetséges nagyhatalom budapesti képviselőihez Magyarország békecéljairól. Magyar Külügyminisztérium 44/res/Be. – 1945. A teljes dokumentumot lásd, KERTÉSZ 1995, 535–545. Ez szellemiségében és szövegezésében – az idézett textuson túlmenően is – nagymértékben egybevág Gratz Gusztáv eredetileg 1943-ban készített, illetve 1945 nyarán rövidítve

Tartalmilag nézve az idézett rész egy regionális vámunió tapintatos körülírása, mindemellett a memorandum másról is tanúskodik. Arról, amit a modern politikaelmélet Max Weber óta a „lefejezhető politikai vezérkar” és az ügymenet (kormányzás) „folytonosságát” biztosító adminisztráció viszonyaként szokott elemezni, utalva arra a sajátosságra is, hogy gyenge vagy gyakran változó politikai vezérkar esetén megnő az adminisztráció önmozgása, a döntéshozatalra gyakorolt befolyása. Ezt a tételt 1945 nyarán a magyar béke-előkészítés munkálatai megerősíteni látszanak: a megelőző másfél évhez képest a harmadik – egymást anticipáló – rezsim (Horthy, a nyilasok, majd a debreceni koalíció) és az ötödik kormány (Kállay Miklós, Sztójay Döme, Lakatos Géza, Szálasi Ferenc, végül dálnoki Miklós Béla ideiglenes kabinetje) volt hivatalban. A béke-előkészítő osztály garnitúrájának zöme azokból rekrutálódott, akik a Kállay Miklós miniszterelnökséget követő rezsim- és frontváltásokat túléltek, s itthon maradva az igazoló eljárás sem kaszálta el őket.¹⁸ Amikor pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felszólítására sürgősen elő kellett rukkolni egy kormányzati állásponttal, az anyag előkészítésével megbízott minisztériumi apparátus Kertész vezetésével kabinet előterjesztéssé ötvözte azt a koncepciót, amelyen a rendszerceezúra után kéznél levő „továbbszolgáló veteránok” – egészen más politikai kondíciók és célok közepette – korábban is dolgoztak. Az 1945-ben hatalomra jutott kormányzó pártok sem külügyekben jártas garnitúrával nem rendelkeztek, sem saját, vagy – egymással egyeztetett – koalíciós béketervük nem volt. Ilyen körülmények között köszönt vissza a weberi tétel: a régebbi – képzett és az ügymenetben jártas – adminisztráció felfogása politikai koncepcióvá lépett elő. Azon aligha van – akár utólag – csodálkozni való, hogy a szintén neofita, kiszagza külügyminiszter, Gyöngyösi János azt vitte a minisztertanács elé, amit beosztottai összegyűrtak. Az már inkább gondolkodóba ejtő, hogy a koalíció másik három pártja is érdemi észrevétel nélkül járult hozzá e manifesztum továbbításhoz a Szövetséges Ellenőrző Bizottság misszióvezetői felé.¹⁹

Az erőviszonyokat, külpolitikai mozgásokat hivatalból is nyomon követő tájékozottabb diplomaták körében aligha lehetett kétséges, hogy a világháborút antagonistá kooperációban megnyerő trojkában Anglia – Churchill azonnali (hidegzuhan) honi

újrafogalmazott elaborátumával. Lásd: GYARMATI György (1995): Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 1. sz. 82–115.

¹⁸ Az osztályvezető Kertész mellett helyettese, Perlaky-Kassa Endre, miniszteri osztálytanácsos (továbbiakban m. ot.), Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Baranyai Zoltán miniszteri osztályfőnök (továbbiakban m. of.), Mihalkovics János m. of., Szelle Lajos I. oszt. főkonzul, Bérczy Róbert nyugdíjas főkonzul, Újvári Dezső követtanácsos, Eröss János m. ot., Binder Károly főtanácsos, konzuli igazgató, Rupányi Károly konzuli igazgató, Ács Tivadar m. ot., Gyöngyössy m. ot., Homonnay László miniszteri titkár (továbbiakban m. t.), Kemény Ferenc m. t., Papp Álmos m. t., Péter János m. t., Snyder Árpád m. t., Száll József m. t., Virágh Zoltán m. t., Warga Gerzson m. t., Wagner Ferenc m. t., Nagy Péter m. t., Garzuly József miniszteri segédtitkár (továbbiakban m. st.), Stephaich Pál m. st., Sümeghy Endre m. st., Fráter György miniszteri fogalmazó (továbbiakban m. f.), ifj. Sebestyén Pál m. f., Szentadorjáni Gyula m. f., Vértés István m. f., Kari m. f., Podhorszky Karolin könyvtáros, sajtódokumentátor.

¹⁹ Pontosítva, nem fukarkodtak a külügyi – benne a béke-előkészítő – apparátus folyamatos fumigálásával, Kertész mellett a külügyminiszter denúciálásáig menően, ám saját koncepcióval éppúgy nem álltak elő, mint ahogy ez ügyben az érdemi pártközi egyeztetést is kölcsönösen szabotálták – egészen 1946 tavaszáig. Lásd erről: ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 149–151.

választási vereségétől függetlenül is – az új világrend formálásában már csak „érde-
mei elismerése mellett” penzionált tényező.²⁰ Ám a magyar külügyeknek akkoriban
éppoly kevésbé lehetett tudomása arról, hogy a Duna-medence újjárendezése ügyében
az amerikai külügyminisztériumban készült előterjesztések mennyiben mutatnak hason-
lóságot a budapesti elképzelésekkel, mint ahogy arról sem volt információjuk, hogy ezek
a koncepciók időközben ad acta tétettek a State Department munkaokmányai között;
nem épültek be az Egyesült Államok döntéshozóinak alternatívái közé. S arról sem volt
tájékozott a magyar politikai vezérkar, hogy Washington európai külpolitikai érdekelt-
sége keleti irányban nemigen terjedt túl azoknak az országoknak a határain, amelyekben
csapataival is jelen volt. Ezt az „előkelő idegen” viselkedést mutatja, hogy a térség sző-
vetséges ellenőrző bizottságaiban az USA missziója – kevés gazdasági érdekeltségüket
leszámítva – alig több, mint „megfigyelő” pozíciót foglalt el.²¹

Összegezve az eddig mondottakat, a regionális integrációt békecéljai közé emelő
magyar álláspontnak nem volt nyugati patrónusa. (A környező országokból kiinduló
kontúrosabbaknak is alig, tartozzanak kezdeményezői akár a mellékgyőztesek, akár
a mellékvesztesek közé.) Annál meglepőbb, hogy az új magyar kormányzat elképzeléseit
éppen kelet felől látszottak megerősíteni. Az ideiglenes kormány által 1945 márciusában
Bukarestbe küldött Réczei László azzal a hírrel tért vissza, hogy – a két ország államközi
kapcsolatainak magától értetődő rendezésén túl – Petru Groza román miniszterelnök
„tervei ezen kezdő lépéseknél messze továbbmennek. Az ő szeme előtt egy, a Lajtatól
a Fekete-tengerig terjedő egységes blokk terve lebeg, amelynek magját a magyar–román
államszövetség képezné, ahol is eltűnnének a vámhatárok, egységes valuta volna, s a leg-
teljesebb politikai együttműködés alakulna ki”.²² Groza miniszterelnök az év folyamán
további nyilvános interjúkban erősítette meg fentebbi szándékát. Ezekben egyúttal azt is
jelezte, hogy törekvései összhangban vannak a Tito elnök vezette Jugoszlávia ez irányú
terveivel, s hogy mindezt ráadásul Moszkva is támogatja.²³

Kérdés, hogy miközben a háború végi cezúra után megmaradt, „továbbszolgáló”
külügyi garnitúra egy, még háborús helyzetben készült koncepció alap gondolatait éltette
tovább, ezt az új magyar kormányzat politikai restség miatt volt-e kénytelen respek-
tálni, vagy bárminemű intellektuális muníció híján küldte tovább a győztes hatalmak
magyarországi misszióinak. A benne megfogalmazottaknak a már idézett integrációs
fősodoron túli részei korántsem látszottak a helyzet félreismeréséből fakadó elgondo-
lásnak. A jegyzék álláspontja egyaránt összhangban állt a nagyhatalmak által közzétett
Atlanti Charta, illetve a felszabadított Európáról szóló jaltai nyilatkozat alapelveivel, mi

²⁰ FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Héttorony.

²¹ Gergő Bendegúz CSEH szerk. (2000): *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary, 1945–1947*. Budapest, MTA; CSEH Gergő Bendegúz (2009): *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében, 1943–1947*. Doktori értekezés kézirat, ELTE BTK TDI.

²² LIPCSEY Ildikó (1994): Réczei László feljegyzései 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle*, 37. évf. 4. sz. 624.

²³ SZALAI Sándor (1945): Beszélgetés Groza Péter miniszterelnökkel Románia és Magyarország közös problémáiról. *Népszava*, 1945. május 20.; PAÁL Jób (1946): *Beszélgetés Groza Péterrel*. Debrecen, k. n.

több, a kisebbségvédelem tekintetében még a korábbi, népszövetségi mechanizmusnál is hatékonyabb kisebbségvédelmi garanciák kodifikálását szorgalmazta.²⁴ Konszenzusra építő – azaz a térség más államaival a kiegyezés mellett megbékélést is elérni kívánó – törekvése csak akkor vált politikailag időszerűtlenné, amikor kiderült, hogy e régió egyre inkább a nagyhatalmak hidegháborús érdekütközéseinek gyakorlótere lett. Kevésbé diplomatikus fogalmazásban a békeszerződések egy – kizárólagos politikai befolyással, kitelepítésekkel, lakosságcserekkkel, területi átcsatolásokkal, egymást kirekeszteni igyekvő közlekedési, kommunikációs monopóliumokkal, vagyonkiszajátításokkal, jóvátételi kvótával és hasonló címszavakkal jelölhető – konfrontációs tematika alapján fogalmazódtak meg. Alighanem ennek egyre érzékelhetőbb felhorgadása indította arra Kertészt, hogy – a fentebb idézett, 1945. nyári manifesztum után háromnegyed évvel – 1946. március közepén készült feljegyzésében beosztottként noszogassa (külügyminiszterének címezve) a magyar kormányt: „Kötelességemnek tartom ezúttal is hangsúlyozni, hogy legsürgősebb volna valamennyi teendő között kormányzati állásfoglalás békecéljaink tekintetében.”²⁵ Ugyanekkor észrevételez – a béke-előkészítés gondjain túl – általában a korabeli magyar diplomácia munkafeltételeire jellemző másik adalékot is, nevezetesen a külügyi szolgálatban konvencionális bizalmas információcsere aktuális nehézkességét, ami az ország akkori szuverenitáshiányából következett. „Tájékoztatásul felemlítem, hogy az Ellenőrző Bizottságtól a chifre-jogot már megkaptuk, de a futárjogot még nem, így rendkívül nehéznek látszik, hogy Veletek [értsd: a magyar külképviseletek – Gy. Gy.] vagy bármilyen külfölddel rendszeres futárjáratot létesítsünk.”²⁶

A Béke-előkészítő Osztály élére történt kinevezésétől több mint két éven át – az elmondottakon túl is – kellő részletességgel követhetjük nyomon Kertész életútját a *Magyar békeillúziók* című kötet lapjain.²⁷ Miután előbb idézett kezdeményezésére sem érkezett érdemi kormányzati instrukció, tovább folytatta különböző háttéranyagok készíttetését a már ismert gondolatkör mentén egy, a külügyminisztérium égisze alatt szervezett ügynevezett ad hoc szakértői bizottsággal. „Ez utóbbi csoport Magyarország legjobb gazdasági szakembereiből állt. A fenti tevékenységen kívül egy dunai föderáció létrehozásának terveivel is foglalkozott. Több mint három hónapig hetenként összehívtam ezt a bizottságot, s nagyra értékeltem az ott folyó vitákat. A tagok egy része az Ausztriával

²⁴ „Minthogy a határok bármikénti magvonása esetén is nemzeti kisebbségek minden valószínűség szerint továbbra is maradni fognak az egyes államokban, ezért mindenesetre gondoskodni kellene azok védelméről az Egyesült Nemzetek nemzetközi szervezete [ENSZ] útján. Kétségtelen, hogy a [korábbi] Nemzetek Szövetségeinek keretében működött kisebbségi védelem többé-kevésbé jogosult kritikára adott okot, de mégis megvolt. Számos esetben a védelem pusztja léte is megfontolásra készítette és fékezte a kisebbségek ellen intézkedéseket hozni szándékozó kormányokat. Sajnálatos visszaesést jelentene, ha a nemzeti kisebbségek a jövőben még ilyen védelemben sem részesülnének.” KERTÉSZ 1995, 544.

²⁵ Kertész feljegyzése a Béke-előkészítő Osztály megszüntetése [sic!] tárgyában. 1946. március 13. MNL OL XIX-J-1-a-53/Be. res/1946. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz. A feljegyzésnek már a címe is utal arra, hogy – az ideiglenes kormányon belüli személyes rivalizálás miatt – felmerült a Béke-előkészítő Osztály megszüntetése, ám ez végül is csak egy év múltán, a békeszerződés aláírása után történt meg.

²⁶ Kertész István 1946. március 2-i levele Vladár Ervin genfi magyar főkonzulnak. MNL OL XIX-J-1-a-42/Be. res/1946. (Béke-előkészítő Osztály iratai) 1. doboz.

²⁷ Az 1945-ös őszi szemeszterben meghívott tanárként nemzetközi jogi előadásokat tartott egykori alma materében, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen.

és Csehszlovákiával létesítendő föderáció mellett volt, mások a Romániával és Jugoszláviával történő társulást pártolták, és fontolóra vettük nagyobb uniók előnyeit és hátrányait is. Körülbelül tizenegy variációról tárgyaltunk. Gazdasági szakértőink mérlegelték, hogy a különféle föderációk és konföderációk hogyan hatnának a magyar iparra, mezőgazdaságra és kereskedelemre. Ezután megvizsgáltuk az egyes uniók lehetséges politikai konzekvenciáit, de soha nem kerültünk abba a helyzetbe, hogy a témáról összegyűjtött értékes anyagot hasznosítani tudtuk volna.

A bizottsági zárójelentésben azt indítványoztuk, hogy a magyar kormány tárja fel Magyarország gazdasági helyzetét a békekonferencián, s kérje a jóvátételi kötelezettségek jelentős mértékű csökkentését, valamint azt, hogy a szovjet hadsereg által elkobzott és elszállított javakat számítsák be fizetési kötelezettségünkbe. A külügyminiszter az adott politikai feltételek mellett olyannyira irreálisnak érezte a javaslatok egy részét, hogy meg sem kísérelte a minisztertanács elé terjeszteni őket.”²⁸

1946 nyarán végül is megbízták Kertészt a párizsi béke-előkészítő értekezletre induló magyar delegáció főtitkári teendőivel, ám ott már „más kottából játszottak” mind a nagyhatalmak, mind pedig a „mellégyőztes” szomszédok reprezentánsai. Ami eközben, illetve az 1947. február 10-i magyar békeszerződés aláírásáig – az egyre inkább álköalicíós honi pártháború hónapjaiban – történt, azt legsokoldalúbban Romsics Ignác évtizeddel ezelőtti monográfiája tárja az érdeklődők elé.²⁹

Emigránsból nagy respektusú nemzetközi szakértő a tengerentúlon

A békeszerződés aláírása után valóban okafogyottá vált a Kertész István által vezetett osztály fenntartása. Tildy Zoltán köztársasági elnök – koalíciós alku nyomán – 1947. március közepén nevezte ki őt Magyarország római követévé. Nevezett egy hónap múltán már át is adhatta megbízólevelét új szolgálati helyén. Többször említett saját munkáján túlmenően Csorba László akadémiai doktori értekezésében önálló fejezetet szentel Kertész római követi működésének, amely négy hónapos rövidsége ellenére igencsak eseménydúsra sikeredett.³⁰ Ugyanezen év augusztus második felében hívták vissza követi tiszteből. Még megvárta utóda, Velics László követ megérkezését és szeptember 24-én neki adta át azt a levelet, amelyben tudatta: megválik a magyar külügyi szolgálattól. Nagy Ferenc miniszterelnöknek³¹ a – közhelyszerű – szalámitaktikába illeszkedő lemondatása és emigrációba kényszerítése után a magyar diplomáciai kar számos tagja hasonlóképpen járt el. Kertész István mellett erre az elhatározásra jutott Auer Pál párizsi, Szegedy-Maszák Aladár washingtoni, Perlaky-Kassa Endre brüsszeli,

²⁸ KERTÉSZ 1995, 147–148.

²⁹ ROMSICS 2006. Az ezúttal bővebben érintett, Kertész vezette Béke-előkészítő Osztály tevékenységét a 93–115. oldalakon taglalja.

³⁰ CSORBA László (2010): *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956.* MTA doktori értekezés. 53–64.

³¹ Lásd a Függelék 12. sz. fényképét: Nagy Ferenc miniszterelnök fogadja a Párizsból hazatérő küldöttséget.

Bartók László bécsi, Andaházi Kasnya Béla ankarai, Gordon Ferenc berni, Rosty-Forgách Ferenc prágai magyar képviselővezető, valamint egy tucat további beosztott diplomata is.³² 1948 februárjától Kertész az Egyesült Államokban élt. Akik – az emigráns politizálástól következetesen tartózkodó – további pályája iránt érdeklődnek, azokat ezúttal is többször idézett *Magyar békeillúziók* könyvéhez, s annak utószavához kalauzolom, ahol kutatói, egyetemi tanári és – intézetek sorát létrehozva kiteljesedő – tudományszervezői tevékenysége is számba vétetik.

Ideje elvarrni a Duna-táji „különbéke” különféle szárait, amelyek egyike Kertész István munkásságához is kapcsolódik. Külön dolgozat témája végigkövetni a második világháború utáni regionális integráció kérdéskörét a béke-előkészítés háttér munkálataihoz képest a korabeli politikai nyilvánosságban. Ez a törekvés – mintegy három éven át – külpolitikai programként is jelen volt a háború utáni magyarországi nyilvánosságban. A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1945. szeptemberi választási programja expressis verbis emellett köteleződdt el: „A magyar külpolitika legfőbb célkitűzése, a dunai népek békéjének és egyetértésének biztosítása, a kossuthi ideál, a Duna-konföderáció útjának egyengetése. Ennek előmozdítására törekedni kell a kereskedelmi forgalom mind intenzívebb kiépítésén túl a román–jugoszláv–magyar vámunió megvalósítására.” Ezt erősítette meg 1946 őszén az MKP III. kongresszusa, 1948 tavaszán a Rajk László vezette magyar belügyminisztérium pedig *A dunai népek szövetsége. A magyar külpolitika a kossuthi konföderációs gondolat megvalósítása* címmel adta közre centenáriumi programfüzetét. Hasonló szlogenek idézhetők a korabeli szociáldemokrata párt, vagy éppen az emigrációból hazatérő Károlyi Mihály nyilatkozataiból, akinek – múltó ötletként – egy úgynevezett Duna-minisztériumot terveztek felállítani, épp a szomszédsági-térségbeli „külmagyar” ügyek képviseletére. Csak a hívószavakra, a kulcsfogalmakra koncentrálni úgy tűnhet, hogy a korabeli kormányzó pártok szinte mindvégig cívakodással-acsarkodással terhelt belpolitikai kormányzásához képest ez a külpolitikai célkitűzés volt az egyetlen, amiben *felsőzíni* konszenzus mutatkozott a koalíciós partnerek között.³³

Azért *felsőzíni*, mert ezen a ponton kívánczik ide a régi mondás: „ha ketten ugyanazt is mondják/teszik, az nem ugyanaz.” Szó sem volt arról, hogy a korabeli kommunisták, szociáldemokraták, kiscigányok akár a vámuniót, akár valamifajta föderációt egyazon politikai konstrukcióban képzeltek volna el. Az MKP Moszkvának elkötelezett vezérkara mindvégig erős gyanakvással követte mindazt, amit az időlegesen kiscigány hegemoniájú Külügyminisztérium – „ex-horthysta” és nyugat-orientált – garnitúrája képviselt. Nemkülönböztetve növekvő averzióval figyelték az SZDP-nek a nyugat-európai szociáldemokrata, szocialista pártokkal újraépített-fenntartott kapcsolatait. A Tito Jugoszláviája által kezdeményezett integrációs törekvések iránt annyiban volt – időlegesen – erősebb szimpátia, amennyiben azt a berendezkedő kommunizmus térségbeli opciójaként propagálhatták. Ám ezt elsődlegesen belpolitikai megfontolásokból tették, hogy ne kelljen

³² KERTÉSZ 1995, 570–572.

³³ Lásd erről: GYARMATI György (2016): Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? A Duna-menti kisállamok „különbéke” víziói a második világháború után. In Uő: *A Király-hágón innen és túl*. Kolozsvár, Komp-Press. 169–204.

a Szovjetuniót direkt módon nevesíteni, mint követendő – soknemzetiségű és formailag szintén föderatív – rendszermintázatot.

Létezett ennek a „különbéke” projektnek egy másik Achilles-sarka is. A 20. századi békediktálók intranzigensen túlléptek a korábbi századok konfliktusainak lezárásakor érvényesített „klasszikus diplomácia” rendezési módján – vesztfáliai békerendszer, bécsi kongresszus –, tehát az úgynevezett Concert of Europe kooperáció helyett a Békét a győztesek kötik!/Vae victis! felfogás érvényesült. S bár a tradíciót, vagy akár a nemzetközi jog paragrafusait-konvencióit – az erőviszonyok szerint – mindenkor csalárd „rugalmassággal” értelmezték, mégis nehezen megkerülhető kérdés: reális-e bármifajta regionális integrációt tervezni, ha a benne szerepet vállalni kívánók függetlensége kérdéses, hiányzik államjogi szuverenitásuk. Márpedig a szóban forgó térség kisállamai közül a mellékvesztes triász, Bulgária, Magyarország és Románia – 1947-ig – nem felelt meg ennek a kritériumnak. Pontosítva addig de jure sem, utána pedig – ratifikált részbékék ide vagy oda – de facto nélkülözték az állami/nemzeti önrendelkezést a vehemens offenzívára átváltó sztálinizálás következtében. Magyarán, a régióbeli integrációs békevíziók előbb mintegy beelőzték – politikai farkasvaksággal „békebelinek” tételezték – a nemzetközi jogi peremfeltételeket, utána pedig a hidegháborús világrend szovjet táborba zártsága húzta azt keresztül. Ez a közelítés óhatatlanul a szovjet erőhatalomnak való alávetettség irányába történő – önfelmentő – interpretációt sugallt, még akkor is, ha esetünkben a Moszkva-centrumú kényszerpálya évtizedekre politikai realitássá lett, a térség egészét illetően.

Volt ugyanakkor másfajta fenntartás is a korabeli integrációs kérdések ügyében. Bibó István szintén a fentebbiekben taglalt béke-előkészítés időszakában fogalmazta meg különvéleményét a térségbeli föderációs ambíciók kapcsán úgy, hogy a megvalósulás vagy fiaskó felelősséget nem írta a nagyhatalmak számlájára. Szerinte „a föderáció olyan, mint a házasság: nem szabad elintézetlen problémákkal belemenni, mert az a lényege, hogy új perspektívát, s vele rengeteg új problémát vet fel, nem pedig az, hogy bármiféle tisztázatlan kérdés elintézését vele megtakaríthassuk. Bármifajta leendő föderáció csak úgy fog működni, ha előbb a határok terén kialakul az a minimális stabilizálódás, amely a federációba egyesülés lélektani előfeltétele. A nemzetek akkor és csak akkor szoktak federációba egyesülni, ha mindegyiküknek van annyi félnivalója, hogy a federáció biztonságának szükségét érzik.”³⁴ Ezeket a belső, nemzeti önmegbékélést is megkívánó peremfeltételeket akkor sem és – közel háromnegyed évszázad múltán – manapság sem mutatja Köztes-Európa társadalmi-politikai szeizmográfja.

Az 1947-es béke és a hozzá vezető út oknyomozása is csupán „pillanatfelvétel” a történelem hérakleitoszi folyópartján. A magyar róla történeti közgondolkodásában viszont éppen Hérakleitosz antik bölcsességét igyekszik felülírni az a sztereotípia, miszerint a Magyarországgal kötött párizsi béke az 1920-as trianoni szerződés megismétlése volt – némileg rosszabb feltételekkel. A reinkarnációt hangsúlyozó összevetés a hozzárendelhető időtávlatmetszetben vehető szemügyre. Illesszük hát az országmetélő

³⁴ Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok, II.* Budapest, Magvető. 247.

Trianon–Párizs duumvirátus mögé – a fentebb elmesélt „különbéke vízió” nézőpontjából – a 20. századi színpadkép, illetve történetstílus tágabb kontúrjait.

Az első világháború után három monarchikus birodalom romjain új „nemzetállamok” sora jött létre Köztes-Európában. Ezek zöme a de jure elnyert függetlenséghez képest kisebb-nagyobb szuverenitásavart is örökölt. A múltban gyökerező, vagy újabb keletű szomszédsági acsarkodás mindegyiküket arra ösztönözte, hogy a stabilizálódáshoz valamilyen külső, erősebb védőhatalmat is maguk mögött tudjanak. Ebből eredően – a nemzetközi politika forgandóságától függően – hol erre, hol arra kerestek erősebb, „nagy testvér” támogatást. A nemzeti öndicsőítéssel elegyes nemzeti mártírológia prizmatöréseitől elemelkedő történetírás a köztes-európai államszaporodást általában két közelítésben strukturalta: egyfelől a diplomácia- és politikatörténet „mozgástér és kényszerpálya” nézőpontjából, másfelől a gazdaság- és társadalomtörténet „centrum-periféria” trendjeit szemrevételező modernizációs faktorok alapján. Ha 1918 után e két „iskola” tudáshozadékát valamifajta folyamatábraként vetítjük rá Köztes-Európa rövid 20. századi történetére, akkor különböző karakterű – időleges vagy tartósabb – függőségek által befolyásolt *dinamikus bizonytalanságban hánykolódó térség* tűnik fel előttünk. A század első felében a Drang nach Osten német dominanciájú Mitteleuropa csápjait Hitler reaktíválta militáns forgatókönyvvé, a második világégés után pedig a szovjet birodalmi penetráció biztonsági, Pufferstaatszone vasfüggönye szabdalta újra a kontinens politikai térképét. (A francia grandeur/sécurité ambíciók ezúttal azért mellőzhetők, mert a gall kakas kontinentális dominanciaábrándjairól időről-időre kiderült, hogy „nagyot akar a szarka, de...”)³⁵

A „háború és béke” algoritmusát évszázados távlatban szemlélve még csak azt sem mondhatjuk, hogy a század derekán legalább egy újabb – az elsőt másoló – „elhibázott” békerendszert hoztak volna tető alá a peacemakerek. *A mellékvesztéseket pacifikáló 1947-es párizsi szerződések sora* – a hidegháború inkubátor korszakának produkuma – *részleges, csonka béke* lett/maradt. Ezen túl a fegyverszüneti provizórikusság állandósult – a fő vesztes Németország és Japán ügyének rendezése helyett (!) – az új szuperhatalommá előlépett Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Ez szülte az úgynevezett bipoláris világrendet. Ilyen értelemben a múlt század második felét kitöltő hidegháború még hermeneutikailag is adekvát elnevezés a tartósuló globális rendezetlenségre. Mi több, a hidegháború korszakát sem követte hagyományos béketeremtési eljárás. Köztes-Európa államszocializmusainak kimúlásával, illetve a Szovjetunió darabokra hullásával – ami főként nyugati és déli határai mentén hozott felszínre régi/új államiságokat –, a nemzetközi rendszer mintegy átcsusszant egy újfajta bizonytalansági tényezőket szülő multipoláris globalizmusba.

Zárásként újra szűkebb témánkhoz – a Duna-menti „különbéke” vízióhoz – visszakanyarodva, „mit is hozott a múlt”? A második világégés után ellehetetlenített

³⁵ RÁNKI György (1981): *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért, 1919–1939.* Budapest, Magvető; RÁNKI György (1983): *Mozgásterek, kényszerpályák.* Budapest, Magvető; Andrew C. JANOS (2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Helikon; ORMOS Mária (2007): *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Budapest, Napvilág.

törekvésekhez képest a jugoszláv és – 1969 óta – a csehszlovák föderáció egyike sem pax sovietica presszióra jött létre, manapság viszont az egykori két szövetségi köztársaság területén nyolc „nemzetállam” és Bosznia-Hercegovina pszeudoföderációja található Európa politikai térképén. Az első világháború kitörésekor e térséget domináló három letűnt monarchia helyén száz év elteltével másfél tucat új és még újabb nemzetállam osztozik.³⁶ Az egykori német és orosz térségek között formálódott Köztes-Európa mára is megmaradt a modernizálódott – és zömmel unióba integrálódott – Európa félperifériájának. Annak, ami – más konstellációban – egy évszazada is volt. A modernitást ambicionáló „polgárerények” helyett e térségben mintha mindmáig az „államot a nemzetnek” – ugyan-csak évszázados – etnocentrikus aspiráció lenne a „haladó hagyomány”.

István Kertész's Vision of the “Separate Peace” along the Danube

György Gyarmati

István Kertész (1904–1986) was an intellectual and the “gray eminence” behind Hungary’s preparatory work for a peace settlement during the Second World War. After surviving the war, he was at the helm of the so-called Peace Preparatory Department of the Hungarian Foreign Ministry for two years and served as the Secretary General of the Hungarian delegation at the Paris Conference (1946). As a diplomat and civil servant, he maintained his civil-democratic convictions and tried to benefit from party politics. He considered Soviet, Stalinist penetration undesirable. The Hungarian Foreign Ministry’s vision of a “separate peace” along the Danube was far removed from the view of the governmental parties, who sought an overall peace “in addition to peace and reconciliation with our neighbors”. The negotiations, however, unfurled on a global scale amid a burgeoning Cold War. Along with many others, therefore, Kertész sought a new home and a new existence on the far side of the Iron Curtain. After emigrating “midway upon the journey of our life,” he became a prominent international expert on the United States and gained vast respectability.

³⁶ Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Koszovó, Macedónia, Albánia, Románia, Bulgária. Miközben a Baltikumhoz számítható Finnországot, a mediterrán Görögországot, valamint a poszt-szovjet Belaruszt és Ukrajnát nem soroltuk ide.